

ПЕРСОНАЛІЇ

ДЕМИДЕНКО Н. М.

ГРИГОРІЙ АНДРІЙОВИЧ ПОЛІТИКА (1723-1784) - ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ІСТОРИК, ПЕРЕКЛАДАЧ, ПРАВНИК

У статті висвітлюється життєвий шлях та творча діяльність відомого громадського діяча, історика, перекладача, бібліофіла, правника Григорія Андрійовича Політики, уродженця м. Ромни Сумської області.

Історія нашої держави має славних представників, котрі упродовж багатьох століть вкладали невтомну працю, щоб Україна постала і утвердилась. До таких по праву належить Григорій Андрійович Політика (1723-1784 рр.) - громадський діяч, просвітитель, історик, перекладач, публіцист, який в умовах нищення російським самодержавством української автономії зробив багато для захисту вікових прав і вольностей українців. Саме тоді, коли більшість української старшини, маючи привілеї російського дворянства, не проявляла супротиву знищенню автономії, Г. Політика виборював права для України.

Постать видатного просвітителя є настільки багатогранною, неоднозначною, що розповідь про нього, навіть вельми стисло, можна вести у декількох вимірах. Не можна не розповісти про славний родовід Григорія Політики, пращури якого по праву належали до еліти суспільства, вирізнялись не стільки своєю войовничістю, скільки освіченістю. Також не можна оминати і його видатну діяльність як збирача рідкісних рукописних документів, бібліофіла, чия бібліотека була чи не найкращим зібранням історичних творів у тодішній Російській імперії. Не можна також не приділити увагу і його вельми успішній науковій, перекладацькій діяльності. Заслугує на особливу увагу його депутатська діяльність у творенні проектів законів Російської імперії.

У радянській історіографії життя та діяльність Г.А. Політики залишались маловивченими. Наприклад, у 26-томній "Історії міст і сіл Української РСР: Сумська область" про родовід Політик констатується дуже стисло, є згадка лише про сина Григорія Політики - Василя Григоровича Політику (1765-1845)", як про "збирача" документів з історії України XVII ст., що проживав у Ромнах [1, 134]. У біо-бібліографічному словнику (1960 р.) вказується, що Г.А. Політика займав посаду головного інспектора кадетського корпусу, "залишив велику епістолярну спадщину" [2, 462]. І лише відкривши енциклопедичний словник, виданий під редакцією Ф.А. Брокгауза і І.А. Ефрона (1898 р.), можна дізнатись про головні заслуги нашого земляка, який "...являється... захитником автономности Малороссии и ревнивым ходатаем об утверждении за малороссийским шляхетством прав и привилегий, которые де во время бытности Малые России под Польшею подтверждены были..." [3, 278].

Демиденко Надія Михайлівна - завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат історичних наук

Звичайно, об'єктивне висвітлення життя і творчості Г.А. Політики було б далеко неповним без вивчення його родоводу, бо саме рід, родина, в першу чергу забезпечує формування особистості і духовної спадковості у наступних поколіннях. На нашу думку, генетика, тобто спадковість, закріплена нормативним вихованням, надає або обмежує можливості подальшого розвитку кожної людини.

Про походження роду, який прибув на Полтавщину наприкінці XVII ст. через утиски православних поляками з Волині, пише у своїх спогадах Петро Політика (рідний брат Григорія). Несподіваними є твердження Петра Політики про походження їх роду з давньої польської шляхти. Адже про польське походження нічого не згадує сам Григорій Політика, який досконало вивчав свій родовід. Скоріш за все рід Політик жив в Україні ще за панування там Польщі.

Дослідник Джон Квінті Адамс стверджує, що Політики походять не з польського, а з грецького роду, про що свідчить ніби грецьке прізвище [4, 90]. Це припущення, на нашу думку, є правомірним, якщо рід прийшов в Україну ще за княжих часів, коли Україна мала тісні зв'язки з греками через Візантію.

У радянській історіографії закріпилося помилкове написання прізвища - Полетика. Можливо, як зазначає джерелознавець С. Білокін, прізвище було змінено сином, людиною конформістської ідеології. За свідченням дослідника Я. Дзири, родоначальником родини Політик був Полит Єрмоленко, зафіксований у реєстрі козацького війська ще 1649 р. [5, 431]. Можна припустити, що від його імені (Полит) і започаткувалось прізвище.

Відомо, що прадід Григорія Андрійовича Політики, Іван Політика, загинув у Хотинській битві 1673 р., воюючи на боці польського короля Михайла Вишневецького проти турків за часів гетьманування Петра Дорошенка. Вдова відправила двох синів Павла та Григорія до Києва "как для того, чтобы они не оставили веры своего исповедания, так и для обучения" з розрахунком, що в Києві їм допоможе їх близький родич, зять гетьмана Дем'яна Многогрішного [4, 89]. Обидва брати під час навчання познайомилися з доньками колишнього полтавського полковника Прокопа Левенця і побралися з ними. Дід, Павло Політика, також навчався у Київській академії, повернувшись додому, жив у Решетилівці, старшинствував у Полтавському козацькому полку, загинув у Полтавській битві, залишивши трьох нащадків - Андрія, Івана, Матвія. Син Андрій (батько Григорія), щоб уникнути постійних татарських нападів, переселився до м. Ромни. Там одружився з онукою лубенського полковника Ляшенка, став роменським війтом і одночасно судився з родиною Полуботків за спадщину свої дружини. Вигравши процес, отримав багате село Коровинці (нині Недригайлівського району). Пізніше, залишивши війтівство, Андрій вступив значковим товаришем до лубенського полку. З 1749 до 1757 року був бунчуковим товаришем, в 65 років залишив військову службу.

Григорій Політика (Полетика, Политика) народився 27 листопада 1725 року у Ромнах. Як і більшість його родичів, став випускником Київської академії, яку успішно закінчив у 1745 році. По завершенні навчання двадцятирічний юнак, який вільно володів латинською та німецькою мовами, був зарахований до штату перекладачів Академії наук,

підпорядкованої безпосередньо Михайлу Ломоносову. Проте потяг до знань спонукав Григорія вже через 10 днів подати необхідні документи для зарахування до академічної гімназії, щоб вивчати французьку мову у Леура та математику у Ріхмана [6, 279].

В Академії наук успішно займався перекладами творів античних, грецьких і латинських філософів, середньовічних богословських трактатів. Його талант як перекладача був високо оцінений - у 1748 р. отримав запрошення до Синоду, де він плідно працював наступні майже півтора десятиріччя. Саме на ці роки припадає розквіт його наукової діяльності. У 1763 р. Григорій Політика видав чи не перший на той час "Словник на шести мовах: на російській, грецькій, латинській, французькій, німецькій та англійській". Його ж перу належать і "Записки про початок Київської академії".

У 1764 році отримує призначення до Адміралтійської колегії на посаду головного інспектора С-Петербурзького морського шляхетного кадетського корпусу. Тут він створює "Проект изменения порядка обучения и улучшения учебного процесса, предложенный инспектором классов Г. А. Полетикой", який передбачав впровадження друкованих навчальних програм (енхиридіонів) з усіх дисциплін і ін. Це була надзвичайно логічна програма навчання, яку Політика наполегливо впроваджував у навчальний процес. Кадетський корпус знаходився на Василівському острові, де і проживав Г. Полетика разом з дружиною, дочкою відставного генерального судді Війська Запорозького Івана Гамалії. Прослуживши дев'ять років "за болезнью был уволен" [7, 100]. Перебуваючи у Петербурзі, Г. Політика часто приїздив на малу батьківщину, в свої маєтності, зокрема в Коровинці (тепер Недригайлівського району Сумської області), які отримав від свого батька. До речі, його син Василь після виходу у відставку у 1790 році, переїхав із Петербурга в с. Коровинці, похований у 1885 р. неподалік місцевої церкви.

Найголовнішою справою життя Григорія Полетики було зібрання бібліотеки. Небезпідставно він повідомляв в одному з листів, що його бібліотека "одна из лучших в российском государстве библиотек, а особливо, то касается до собрания моего российских рукописных и печатных книг... такого не только ни у одного из партикулярных людей не было, но и с государственными российскими библиотеками моя в первенстве, в редкости и древности книг, препираться смогла" [7, 103].

Ще з 1760 року, збираючи по особистих архівах потрібні документи, він познайомився з родиною колишнього генерального судді Івана Гамалії, який дав можливість переписати літопис Грабянки, складений у Гадячі 1710 року. Туди входили довірливі статті гетьманів з російськими царями: Богдана і Юрія Хмельницьких, Дем'яна Многогрішного, Івана Мазепи з Петром І. (До речі, саме переписуючи літописи, 35-и річний Григорій познайомився і одружився з 20-річною дочкою І. Гамалії - Оленою).

Окрім книг, рукописів, зібраних на території Росії і Малоросії, Г. Політика збирав книги, які стосувались історії України, також і за кордоном. Так, в сімейному архіві Г. Політики зберігся лист архієпископа Георгія Кониського, який просить Г. Політику надати реєстр з потрібними для нього книгами, для поповнення бібліотеки [7, 104]. Також Г. Політика звертався за потрібними книгами до свого родича, який працював у російському посольстві у Відні. [4, 96]. На жаль, у 1771 р. під час пожежі будинка Г. Політики згоріла значна

частина бібліотеки. У листі до президента адміральської колегії Голеніщева-Кутузова, тяжко переживаючи втрату, він звертається з проханням продовжити йому відпустку, щоб "забыть и не быть принужденным оплакивать не угасший еще пепел лучшего моего имени, настоящей моей печали, ... и привести себя в состояние к дальнейшему продолжению моей службы" [7, 103].

Але, загинувши перший раз від пожежі, інший раз "уже незначительная по количеству книг, - погибла от неумения внуков оценить значение дедовского собрания, несмотря на советы просвещенных любителей письменной старины, например М. Ханенко", який підкреслював "высокую важность для истории" даного зібрання [7, 102].

У п. 9 свого заповіту Григорій Політика заповідав бібліотеку лише одному своєму сину - Василю, який "оказывает к наукам большую от других охоту". Та з часом безцінний скарб перейшов до його онука - Василя Васильовича, який розпочав розпродаж бібліотеки. Звертається до Михайла Суденка з пропозицією купити деякі рукописи. Серед запропонованих - такі раритетні документи, як "История о зачатии Москвы (рукописная)", "Каталог епископов, патриархов великой византийской церкви", "Права и привилеи малороссийских шляхетств" і "две речи предка моего, бывшего при Екатерине" [7, 108].

Справжні поціновувачі історичної спадщини закликали нащадка зберегти безцінну колекцію, зокрема М. Ханенко писав: "Вы встретите людей, которые знают о вашем кладе..., умоляю вас всем святым вашей родины, не давать им некому и ничего, кроме летописи Велички для Киевского Архилогического общества, которому она нужна и принесет пользу общую..." [7, 110]. Частину книгозбірні пізніше купив відомий колекціонер та меценат В.В. Гарнавський. Фактично врятувавши її, з часом подарував Київській публічній бібліотеці. Деякі з цих книг знаходяться у бібліотеці НАН України ім. В.І. Вернадського, науковій бібліотеці Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка [1, 141]. Залишки зібрання, що зберігалися у маєтку на горищі, за переказами старожилів с. Коровинці Недригайлівського району, у період революційних подій на початку ХХ ст. "революціонерами" використовувались на "самокрутки"...

Григорія Політику називають як одного з ймовірних авторів "Історії Русів", в якій висвітлений історичний розвиток України з найдавніших часів до 1769 р. (книга вийшла друком лише в 1846 р.) і "прислужилася дуже мало науковому дослідженню українського минулого, але допомогла пробудженню національної думки". Саме за Г.Політикою визнавали авторство такі дослідники як, Л. Майков, С. Єфремов, Є. Юнацький, О. Бодяньський [4, 95].

У свій час авторами "Історії Русів" вважались і архімадрид могиливіський Георгій Косинський і навіть граф Олександр Безбородько. Кожен із дослідників висував свого автора. Слід зазначити, що О. Лазаревський не підтверджував, (як вказують багато дослідників), а лише в певній мірі припускав авторство Григорія Політики. У "Киевской старине" (1891 р.) О. Лазаревський повідомляв: "Конечно, это предположение составляет не более как одну нашу догадку, могущую тоже быть косвенною уликою, что "История Русов" первоначально вышла из под пера Гр. Полетики, а потом, может быть,

была дополнена и сыном его Василем [7, 116].

Сучасний дослідник Ю. Хорунжий, якому вдалось віднайти у Санкт-Петербурзі до цього ще не опубліковані рукописи Г. Політики, співставляючи з "Історією Русів", помітив між ними суттєву різницю у викладенні історичних фактів, хронології подій, особливо пов'язаних з Переяславською угодою 1654 року. Дослідник також вказує на велику різницю у манері викладу матеріалу, стилістичних особливостях і ін. Отже, Ю.Хорунжий зробив висновок, що Г. Політика не є автором "Історії Русів". На думку дослідника, книга є результатом колективної праці окремих ченців. Саму ж передмову до "Історію Русів" міг написати Г. Політика, а пізніше відредагував (оскільки стиль письма близький першій половині ХІХ ст.), його син Василь [8, 23].

На думку А. Г. Мельника, "Історія Русів" вийшла із середовища нової української інтелігенції на зламі ХVІІІ і ХІХ ст., кращі представники якої цієї інтелігенції вже перебували під впливом ідей Просвітництва, що відбилося в авторських відступах у тексті "Історія Русів" [9, 143].

Дискусії виникали і що до авторства ще одного історичного документа - "Промови в загальних зборах українського шляхетства у Глухові про права, переваги й потреби України (1763 рік)". Рукопис промови був виявлений у державному архіві та оприлюднений у 2010 р. авторитетним джерелознавцем С. Білоконом [10, 415].

Вперше текст цієї промови друкувався у часописі "Киевская старина" ще у 1882 р. Оскільки друкувався не оригінал документа, а лише його копія, редактор журналу не міг точно назвати автора, вказуючи двох кандидатів: М. В. Скоропадського та Г. А. Політику. Звісно, перевага у авторстві віддавалась першому. У 1992 р. дослідниця Т. Ф. Литвинова у своїх публікаціях висловила припущення, що автором тексту був все ж не М. Скоропадський, а "прогресивний консерватор" Григорій Політика. Остаточну крапку у цій полеміці поставив С. Білокін, який довів ідентичність почерку двох документів: рукопису "Промови" на зборах українського шляхетства у Глухові (1763 р.) та листів з приватної переписки Григорія Політики. Копії цих документів та саму промову С. Білокін опублікував в "Українському археологічному щорічнику" 2010 р.

"Промова" у Глухові 1763 р., яку по праву називають не лише унікальною історичною пам'яткою загальнонаціональної ваги, а й найважливішим національним маніфестом після конституції Пилипа Орлика, потребує окремого аналізу. У даній статті подаємо лише невеликий витяг з "Промови" Григорія Політики щодо законодавчої діяльності у державі, від якої залежить "благополучие для общества нашего".

Г. Політика писав наступне: "... правление гражданское тогда хорошо, когда хороши законы. Мы такие имеем законы, которые только наилучшие может вольный и благородный в свете народ; но первое нещастие наше состоит в том, что имеем оныя на чужестранном языке и что не имеем их всех вместе. ... Другое наше нещастие состоит в том, что имеем мы весьма мало людей, знающих точный разум, силу и употребление наших законов... Я знаю, что законы для людей, а не люди для законов делаются" [10, 429].

Та все ж головною подією у житті Григорія Політики, на нашу думку, стало його депутатство у 1767 р. від Лубенського полку у своєрідному російському парламенті - Комісії для створення проекту "Нового уложення"

законів.

Необхідно згадати, що для України то був непростий історичний період: у 1764 році під тиском Катерини II Кирило Розумовський зрікся гетьманських клейнодів. А наступного року за допомогою Другої Малоросійської колегії розпочалось знищення залишків автономії України. І хоча частина старшин та рядового козацтва прагнули збереження автономії, чимало із них дбали про збереження лише власних майнових інтересів. До таких належав і гадяцький полковник Антон Крижанівський, який, пославшись на хворобу та на те, що наказ лубенців не відповідає головним засадам "височайшого маніфесту", відмовився від депутатства.

Тоді старшина запропонувала депутатство своєму земляку, не дивлячись на те, що він понад двадцять років той служив у Петербурзі. Григорій Політика відповів Лубенцям наступне: "Честь доверенности, учиненная мне от вас, выбор меня депутатом почтенного собрания вашего для меня ласкательна, столь признаюь чистосердечно нечаянна и нежелательна была, нечаянна потому, что много меж вами есть людей, многим более от меня сего достойних; нежелательна потому, что к званию от вас на меня наложенному требования больше моего разума, нежели я имею в делах ваших знания и твердейшего к происхождению духа". В кінці послання завірив, що прикладе всі свої знання і сили, щоб послужити справі і вітчизні [8, 17].

До виступу на комісії підготував промову, яка відома як історична записка за назвою "Заперечення настанов Малоросійської колегії своєму депутатові Дмитру Наталііну" (До речі, за своїм змістом дуже перегукується з "Промовою в загальних зборах українського шляхетства у Глухові про права, переваги й потреби України (1763 рік)". На початку промови, як мудрий дипломат, він наголосив на користі як економічній, так і політичній, яку має Російська імперія від добровільного, без кровопролиття, приєднання до неї України з її просторами і родючими землями.

Виступаючи ж далі на засіданні комісії з своєю гучною промовою, Г. Політика дійсно заперечив більшість пунктів "Настанови". Зокрема, висловлюючи різкий протест проти "рубльового окладу", він радив брати податок не з кожної хати, як пропонує Колегія, бо це означатиме пограбування незаможних, а з наявної кількості землі, як це було за Київського князівства.

Заперечив Політика і пункт Колегії про обмеження прав на куріння горілки, при цьому наводячи досвід європейських народів: що більше насильно обмежують людей, то більше вони схиляються до пияцтва. На думку Г. Політики, цю людську ваду можна викоринити не обмеженням і насильством, а "освіченістю і вільністю народів".

Щодо пропозицій Колегії переформувати козацькі полки на зразок російського війська, Г. Політика зауважив, що полковий устрій, заведений і освячений Богданом Хмельницьким, має лишитись.

Стосовно пропозицій Колегії описати будинки селян, земельні угіддя, пронумерувати їх або наділити певними знаками з метою прикріплення селян, припинивши їх "блукання", викоринити "мнимое в свободе своевольство", Г. Політика з іронією говорить: "Легко можно на земли и дома наложить новые подати, легко можно расставить нумеры, но опасно только

то, щоб одні нумери осталися, а людей не будет. Лучше по милостивейшему ее императорского Величества намерению, оградить государство благоденствием, а не стражею, то народ и без того в пределах своих останется" [11, 228].

У висновках своєї гучної промови робить досить різкі висновки: "Предлагаемые Малороссийской коллегией к поправлению состояния нашего средства все вынуждены, все насильны, все отяготительны, все несходны ни с состоянием нашего народа, ни с воспитанием, ни с обыкновениями оного... Не такими средствами приводится народ к благоденствию, каковые представляет Малороссийская коллегия" [11, 228].

Як зазначав О.Лазаревський, на засіданні Малоросійської колегії Г. Політика проявив себе з одного боку, послідовником і захисником автономності України-Гетьманщини, з другого, - поборником тих прав і свобод українського шляхетства, котрі Україна мала ще в часи польського правління. Промова "Заперечення настанов Малоросійської колегії..." створила Г. Політиці репутацію людини, яка яскраво відзначилась "своєю ученостью и патриотизмом к родному краю" [9, 134].

Однак, не можна не згадати, що з одним пунктом Колегії Г.Політика все ж погодився. В цьому пункті йшла мова про вимоги Колегії більше не записувати нікого в козацьке звання. Будучи власником двох сіл, Г. Політика очевидно побоювався, що його селяни "покозачаться" і не платитимуть податку. А що він був вельми заможною людиною, свідчить запис із сімейного архіву Політик: "Стал одним из богатейших малороссийских помещиков конца XVIII в., так как в 1780 г. за ним числилось крестьян: 1346 мужчин и 1339 женщин" [7, 100].

Згодом, облишивши політичну діяльність, зайнявся впорядкуванням своїх маєтків. У судових справах, шукаючи захисту маєткам дружини та її братів, змушений був часто бувати у Санкт-Петербурзі, де й помер 27 листопада 1784 р. Похований в Олександро-Невській лаврі, могила до нашого часу не збереглася.

Висновок. Не дивлячись на певну лояльність Г. А. Політики до російської монархії, та на те, що його вчинки були обмежені "вузько становими інтересами", він залишився активним прибічником автономії України у складі Російської імперії. Григорій Андрійович Політика, як один із яскравих істориків-політиків, представників української еліти, вивчивши історію рідного краю на основі першоджерел, об'єктивно і сміливо відстоював права України-Гетьманщини.

Багатогранна історико-культурна спадщина представника плеяди істориків-державників другої половини XVIII ст. заслуговує на подальше досконале, системне вивчення.

1. Абаровський І. Полетики - ушавлена українська династія / І. Абаровський // Земляки. Видатні сини рідної землі. Альманах. Видання Сумського земляцтва у Києві. - К., 2005. - С. 134-141.

2. Полетика Григорій // Український письменник. Біо-бібліографічний словник. У 54 т. - Т.1. - К., 1960. - С. 462-463.

3. Энциклопедический словарь, Т. XXIV / Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. - СПб., 1898. - 474 с.

4. Гуцуляк М. Походження роду Полетик // Гуцуляк М. Українець - співтворець кордонів

- Канади й Аляски (історико-географічний нарис). - Т. 24. - Торонто, 1967. - С.87-104.
5. Політика (Полетика, Політика) Григорій Андрійович (1723/25 м. Ромни. - 27.11.1784, м. С-Петербург // Києво-Могилянська академія в іменах XVII-XVIII ст. Енциклопедичне видання. - К., 2008. - С. 431-433.
6. Полетики // Історія України в особах: Козаччина. - К., 2000. - С. 278-286.
7. Лазаревский А. М. Отрывки из семейного Архива Полетик // А. М. Лазаревский // Киевская старина. - 1891.- Т.XXXIII.- №4. - С. 97-116
8. Хорунжий Ю. Злет і заземлення Григорія Полетики / Ю. Хорунжий // К.: Дніпро. - 1992. - С. 7-78.
9. Мельник А.Г. Гетьманщина в історико-публіцистичних творах Григорія Полетики / А.Г. Мельник // Український історичний журнал. - № 2-3. - №6. - С.134-143.
10. Білокінь С. Промова Григорія Політики в загальних зборах українського шляхетства у Глухові про права, переваги і потреби України (1763 рік) // Український археологічний щорічник. Вип.15 / НАН України. - К.: Укр. письменник, 2010. - С. 414-433.
11. Білоусько О.А., Мокляк В.О. Історія Полтавщини (др. пол. XVI - др. пол. XVIII століття. - Полтава: "Оріяна", 2003. - 264 с.

Демиденко Н. М.

В статье освещается жизненный и творческий путь известного общественного деятеля, историка, переводчика, библиофила Григория Андреевича Политики, уроженца г. Ромны Сумской области.

Demydenko N. M.

The article deals with the life and the creative work of Gregory A. Politika (1725-1774) - an outstanding social activist, historian, lawyer, who was born in the city of Romny Sumy region.

Отримано 7.06.2013